

درس اول

- تحولات تاریخ‌نگاری دوره معاصر:

۱- تاریخ‌نگاری سنتی

۲- تاریخ‌نگاری جدید

- ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی:

۱- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی زندگی شاهان، جنگ‌ها و فتوحات

۲- بی‌توجهی به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم

۳- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی

۴- داشتن روحیه تملق و چاپلوسی

۵- تأکید بر مصنوع و متکلف‌نویسی و پرهیز از ساده‌نویسی

۶- بی‌توجهی به سنجش و نقد منابع

- زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری جدید:

جنگ‌های ایران و روسیه در زمان پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، توجه نخبگان ایران را به غرب جلب کرد. آنان با مقایسه وضع ایران و غرب در جست‌وجوی درک عوامل پیشرفت کشورهای غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند. در نتیجه این کنجکاو‌ها بود که از زمان عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ترجمه آثار اروپایی آغاز شد و پس از آن با تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در دوره ناصرالدین‌شاه افزایش یافت.

نوشته‌های تاریخی بخش مهمی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی را تشکیل می‌دادند و ترجمه این نوشته‌ها تأثیر زیادی در آشنایی نویسندگان و تاریخ‌نویسان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

- ویژگی‌های تاریخ‌نگاری جدید(نوین):

۱- در شیوه تاریخ‌نگاری نوین، مورخان و پژوهشگران با بهره از روش تحقیق علمی، بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آنها، رویدادهای تاریخی را ارزیابی می‌کردند و یافته‌های علمی خود را به زبانی ساده می‌نوشتند.

۲- تاریخ‌نگاران جدید همچنین سعی می‌کردند از نتایج تحقیقات علمی مانند باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ استفاده کنند.

- تفاوت روش تاریخ‌نگاری سنتی و تاریخ‌نگاری نوین:

روش سنتی:

۱- تملق‌گویی

۲- متکلف‌نویسی

۳- استفاده از شعر در بیان رویدادها

۴- به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی

روش نوین:

۱- حقیقت‌نویسی

۲- مختصرنویسی

۳- رسیدن حکمت تاریخی با بررسی سیر حوادث و مطالعه علل و نتایج رویدادها

۴- استفاده از روش تحقیق علمی

۵- بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آنها

۶- استفاده از نتایج تحقیقات علوم دیگر در مطالعه تاریخ

• تفاوت بینش تاریخ‌نگاری سنتی و جدید:

اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنها بود. اما در تاریخ‌نویسی نوین، جنبه‌های مختلف حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بررسی می‌شود.

• گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

۱- کتاب‌ها (شامل ۳ دسته: تاریخی - خاطرات - سفرنامه‌ها)

۲- نشریات

۳- اسناد و منابع آرشیوی

۴- بناها، اشیا و مسائل

نشریات:

- نشریات از طریق آگاهی‌بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی قابل توجهی بر جامعه ایران گذاشتند.
- اولین روزنامه ایران را میرزا صالح شیرازی، یکی از دانشجویان اعزامی به انگلستان با عنوان **کاغذ اخبار** در تهران منتشر کرد. چند سال بعد، امیرکبیر با هدف رشد آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه، روزنامه **وقایع اتفاقیه** را منتشر کرد که بعداً نام آن به روزنامه **دولت علیه ایران** تغییر کرد.

اسناد و منابع آرشیوی:

- با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان مکانی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آنها و استفاده محققان ایجاد شده که به آن **آرشیو** می‌گویند.
- اهمیت اسناد و منابع آرشیوی در مطالعات تاریخ:
اسناد، حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

درس دوم

- شرایط نادر برای پذیرفتن سلطنت:

۱- موروثی شدن سلطنت در خاندان او

۲- حمایت نکردن بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی

۳- حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی

- از جمله علل و عوامل ناکامی نادرشاه در ایجاد ثبات و امنیت پایدار و انتقال قدرت و تثبیت حکومت افشاریه:

۱- اشتغال پیوسته او به جنگ

۲- مالیات‌های اضافی که از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ گرفته می‌شد

۳- بدگمانی وی به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آنان در سال‌های پایانی حکومتش.

- سازمان اداری و دیوانی در دوره افشاریه و زندیه تا حدودی به دلیل:
 - ۱- حاکمیت عناصر ایلی
 - ۲- غلبه تفکر نظامی‌گری
 - ۳- بی‌ثباتی سیاسی
 - ۴- کوتاه بودن دوران استقرار سلسله‌هااعتبار و قوت سابق را نداشت.

- حکومت نادرشاه بر:
 - ۱- اقتدارگرایی
 - ۲- استبداد مطلق شاه
 - ۳- تمرکز بر امور نظامی و ارتشمتکی بود و نهادهای اداری در عصر حکومت او رونق چندانی نداشتند.

- پس از سقوط صفویان، به علت:
 - ۱- جنگ‌ها و آشوب‌های داخلی
 - ۲- اشغال بخش‌هایی از ایران توسط عثمانی و روسیهکشاورزی و تجارت ایران دچار رکود شدیدی شد.

- از جمله عوامل مؤثر در رونق اقتصادی دوره کریم‌خان زند: ۱- آرامش و ثبات سیاسی نسبی، ۲- کاهش مالیات‌ها، ۳- دربار کم‌تجمل و ۴- تلاش کریم‌خان برای تثبیت قیمت کالاها بود.

- اقدامات عمرانی کریم‌خان در شیراز:

۱- ساخت مجموعه مسجد و بازار و حمام و کیل

۲- ساخت ارگ کریم‌خانی

۳- بازسازی آرامگاه حافظ، سعدی و باغ دلگشا

• علت‌های اصلی ضعف عثمانی:

- ۱- گسترده‌گی قلمرو و تنوع اقوام و ادیان و مذاهب
- ۲- سیاست‌های خشن و نادرست عثمانی‌ها در برخورد با اقلیت‌های قومی و مذهبی
- ۳- دخالت‌های زنان حرم‌سرا در امور کشوری
- ۴- فساد سران سپاه

• عوامل اصلی ضعف و انحطاط گورکانیان هند:

- ۱- اختلاف و دشمنی میان هندوها و مسلمانان
- ۲- سوءمدیریت و ضعف شاهان
- ۳- دسته‌بندی و توطئه‌های درباریان
- ۴- ورود استعمارگران

- با وجود اینکه از قرن ۱۳م در انگلستان مجلس (پارلمان) به وجود آمده بود اما این نهاد قدرت زیادی نداشت. در سال ۱۶۴۶م بین مجلس به رهبری الیور کرامول و چارلز یکم، پادشاه انگلستان، جنگی صورت گرفت که به پیروزی مجلس انجامید. کرامول نظام پادشاهی را برانداخت و خودش رئیس‌جمهور شد. سپس به دلایل مذهبی با مجلس درگیر شد و آن را منحل کرد. پس از مرگ کرامول، مجلس و نظام سلطنت دوباره احیا شدند، اما پادشاه انگلستان، که سلطنت را موهبت الهی می‌دانست، به مجلس توجهی نداشت. از این رو، بار دیگر با یک‌دیگر ستیز کردند تا اینکه مجلس پیروز شد. این اتفاق در تاریخ انگلستان به انقلاب با شکوه شهرت دارد.
- بزرگ‌ترین دستاورد این انقلاب که بدون خشونت به اهداف خود رسید، این بود که منشأ الهی سلطنت نفی و مجلس منشأ قدرت و تعیین‌کنندهٔ اختیارات پادشاه شناخته شد.

• عوامل موثر در انقلاب بزرگ فرانسه:

- ۱- کشور فرانسه در قرن ۱۸م به دلیل شکست نظامی از انگلستان و صرف منابع مالی هنگفت در سرزمین آمریکا با ورشکستگی اقتصادی و ضعف سیاسی و نظامی روبه‌رو شد.
- ۲- مشکلات اجتماعی و نارضایتی طبقهٔ متوسط و طبقهٔ فقیر از طبقهٔ ممتاز
- ۳- تحولات فکری و ظهور فلاسفه و روشنفکران تحت تاثیر عصر روشنگری اروپا

• جامعهٔ فرانسه در آن زمان دارای سه طبقهٔ اجتماعی مشخص بود:

- ۱- طبقهٔ ممتاز شامل اشراف و زمین‌داران بزرگ که علاوه بر داشتن امتیازات بسیار، از پرداخت مالیات معاف بودند.
- ۲- طبقهٔ متوسط که اغلب تحصیل کرده بودند و مشاغل هم‌چون وکالت، نویسندگی، طبابت، روزنامه‌نگاری و تجارت داشتند. آنها از اینکه طبقهٔ ممتاز برایشان امتیازی قائل نبود، بسیار ناراضی بودند.
- ۳- طبقهٔ فقیر جامعه که در این زمان جمعیت بسیار زیادی بودند و بار اصلی مالیات‌ها و خدمات نظامی بر دوش آنان بود. اینان حکومت لویی شانزدهم، پادشاه فرانسه، و طبقهٔ ممتاز را عامل سیه‌روزی خود می‌دانستند.

• نتیجه انقلاب صنعتی دو پدیده اقتصادی و اجتماعی مهم بود:

- ۱- گسترش استعمار و غارت کشورهای آسیایی و آفریقایی
- ۲- افزایش استثمار و بهره‌کشی از کارگران (در داخل اروپا)

• آثار و پیامدهای انقلاب صنعتی:

- ۱- قدرت و رفاه بیشتر اروپاییان
- ۲- گسترش بی‌رویه شهرها
- ۳- رشد سریع جمعیت
- ۴- به وجود آمدن فاصله طبقاتی
- ۵- نارضایتی‌های اجتماعی و اقتصادی
- ۶- آلودگی‌های زیست محیطی

- پتر کبیر به وسیله:
۱- استخدام کارشناسان اروپایی	}	
۲- تأسیس مدارس و دانشگاه‌های جدید		
۳- تقویت ارتش به‌ویژه نیروی دریایی		
- روسیه را به قدرت بزرگی تبدیل کرد.

درس سوم

- دلایل دسیسه‌گری مخالفان و بدبینی شاه به قائم‌مقام فراهانی:
 - ۱- ایستادگی او در مقابل زیاده‌خواهی‌های انگلیسی‌ها
 - ۲- تلاش برای کاستن از دخالت ناروای محمدشاه و درباریان در امور کشور
- اختیارات اساسی شاه در حکومت قاجار:
 - ۱- عزل و نصب مقام‌های حکومتی
 - ۲- اعلام جنگ و صلح
- شاهان قاجار در عمل نمی‌توانستند به طور کامل و همیشه قدرت استبدادی و اختیارات نامحدود خود را به کار بندند. زیرا:
 - ۱- نداشتن ابزارهای لازم، مانند نظام اداری کارآمد و ارتش ثابت و حرفه‌ای، برای اعمال قدرت مطلقه
 - ۲- نفوذ اجتماعی و دینی روحانیت و مراجع شیعه
 - ۳- قدرت سیاسی و نظامی ایلات
 - ۴- نفوذ و دخالت قدرت‌های استعمارگر
- سازمان قضایی عصر قاجار از دو گونه محاکم تشکیل شده بود:
 - ۱- محاکم عُرف
 - ۲- محاکم شرع
- **محاکم عُرف** به تخلفات و جرایم سیاسی و امنیتی مانند شورش، سرقت، نزاع و عدم پرداخت مالیات رسیدگی می‌کردند. این محاکم را قضات و مأمورانی اداره می‌کردند که از مقام‌های حکومتی فرمان می‌بردند و حقوق می‌گرفتند.
- **محاکم شرع**، دعاوی مدنی مانند دعوای خانوادگی، ملکی و ارث را حل و فصل می‌کردند. در این محاکم، روحانیان قضاوت می‌کردند و هزینه‌های رسیدگی برعهده طرفین دعوا بود.
- نیروی قزاق تشکیلات نظامی منسجم و منظمی بود که تا اواخر حکومت قاجار تحت فرماندهی افسران روسی فعالیت می‌کرد.
- وظایف نیروی قزاق:
 - ۱- نیروی نگهبان شخص شاه و خاندان سلطنت
 - ۲- دفع‌کننده شورش‌ها و اعتراض‌های داخلی

- دور اول جنگ‌های ایران و روسیه که با هجوم نظامیان روسی آغاز شد، در نهایت به دلیل ضعف سیاسی و نظامی ایران و پیمان‌شکنی دولت‌های فرانسه و انگلستان، به پیروزی روسیه و انعقاد معاهده گلستان انجامید.

- دلایل شروع دور دوم جنگ‌های ایران و روسیه:

- ۱- مشخص نبودن خطوط مرزی در عهدنامه گلستان و ادعاهای ارضی جدید روس‌ها
- ۲- فریاد کمک‌خواهی مردم مسلمان شهرها و روستاهایی که به واسطه معاهده گلستان تحت سلطه و ستم روس‌ها قرار گرفته بودند

- ایران در عهدنامه گلستان از داشتن کشتی جنگی در دریای مازندران محروم شد.

- ایران در معاهده ترکمانچای متعهد گردید که مبلغ ۵ میلیون تومان غرامت به دولت روسیه بپردازد و به اتباع آن کشور نیز حق مصونیت قضایی (کاپیتولاسیون) بدهد.

- روس‌ها با تصرف مناطق وسیعی از سرزمین‌های ایران در شرق دریای مازندران (خوارزم و ماوراءالنهر) باعث امضای عهدنامه آخال با ایران شدند.

- روسیه در رقابت با انگلستان امتیازات اقتصادی و سیاسی متعددی مانند }
تأسیس بانک استقراضی }
شیلات شمال }
تأسیس نیروی قزاق }
را گرفت.

- هدف دولت انگلیس از اعزام سفیران کارگشته به ایران و امضای معاهدات مُجمل و مُفصل:

- ۱- نفوذ سیاسی و اقتصادی خود را در ایران گسترش دهد

- ۲- مانع آن شود که کشورهای رقیبش از طریق ایران به هندوستان برسند

- انگلستان با تحمیل معاهده پاریس به حکومت قاجار، افغانستان و هرات را از ایران جدا کرد.

- انگلیسی‌ها سپس با تحمیل قرارداد گلداسمیت، مناطقی از سیستان و بلوچستان را نیز از ایران جدا و ضمیمه خاک هندوستان کردند که خود بر آن فرمان می‌راندند.

- مهم‌ترین امتیازاتی که انگلیسی‌ها از ناصرالدین‌شاه گرفتند: }
امتیاز روپتر }
امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی }
امتیاز توتون و تنباکو (رژوی و تالبوت) }

- علت اساسی توجه فرانسه به ایران در زمان ناپلئون:

فرانسه قصد حمله به هندوستان که مستعمره انگلستان بود را داشت و ایران مناسب‌ترین راه دستیابی ناپلئون به هند بود.

- در زمان فتحعلی‌شاه، عهدنامه فین‌کنشتاین بین ایران و فرانسه بسته شد. پس از این قرارداد هیئتی نظامی از فرانسه برای تعلیم و تجهیز

سپاه به ایران آمد و در مدت کوتاهی اقدامات مفیدی در این زمینه انجام دادند.

- امتیاز کاوش‌های باستان‌شناختی به فرانسوی‌ها واگذار شد.

- روابط ایران و فرانسه در زمان فتحعلی‌شاه به شکست انجامید؛ چون ناپلئون اندکی بعد تمام تعهدات خود در برابر ایران را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد؛ هیئت نظامی فرانسوی را از ایران فراخواند و حکومت قاجار را در مقابل روس‌ها تنها گذاشت.

- دلایل تنش بین ایران و عثمانی در دوره فتحعلی‌شاه و محمدشاه:

۱- اختلافات مرزی

۲- بدرفتاری عثمانیان با زائران ایرانی عتبات عالیات

۳- مشکلات تجاری

- با میانجی‌گری دولت‌های انگلستان و روسیه مذاکراتی میان ایران و عثمانی صورت گرفت و قراردادهای صلح **ارزنةالروم** اول و دوم میان آنها بسته شد و به کشمکش‌ها پایان داد.

- دلایل عدم ارتباط ایران با کشورهای دیگر مثل آمریکا، اتریش، ایتالیا و بلژیک:

۱- سنگ‌اندازی روس‌ها و انگلیسی‌ها

۲- بی‌رغبتی این کشورها

درس چهارم

- جامعه ایران در دوره قاجار از لحاظ شیوه زندگی اجتماعی به سه دسته تقسیم می‌شد:

- ۱- روستاییان

- ۲- ایلات و عشایر

- ۳- شهرنشینان

- در دوره قاجار، **بازارها** هسته اصلی نظام اقتصادی و اجتماعی شهرها بودند.

- عشایر، همواره به عنوان نیروهای مسلح در مواقع جنگ یکی از منابع تأمین نیروی نظامی حکومت قاجار به شمار می رفتند.

- روحانیون به سبب نظارت بر موقوفات و دریافت وجوهات شرعی از نظر مالی مستقل از حکومت بودند.

- در دوره قاجار سه شیوه تولید وجود داشت:

- ۱- شیوه تولید سهم‌بری دهقانی

- ۲- شیوه تولید خرده کالایی دولتی و خصوصی

- ۳- شیوه تولید شبانکارگی (شبانی) یا ایلپاتی

- شیوه تولید خرده کالایی دولتی و خصوصی ویژه اقتصاد شهری بود.

- شیوه تولید شبانکارگی (شبانی) یا ایلپاتی، مختص ایلات و کوچ نشینان بود.

- در اوایل دوره قاجار، به علت جنگ‌های ناپلئون کالاهای صنعتی اروپایی چندان به ایران وارد نمی‌شد.

- جنگ‌های استقلال آمریکا موجب افزایش تولید و صادرات پنبه از ایران به روسیه شد.

- بازرگانان روسی و ارمنی با انجام کارهای زیر به روند افزایش صادرات پنبه کمک کردند:

- ۱- حمایت‌های مالی

- ۲- نصب دستگاه‌های پنبه‌پاک‌کنی

- ۳- توزیع بذر

- ۴- بالا بردن استانداردهای تولید

- در زمان مظفردالدین‌شاه برای مقابله با قحطی، کشاورزان به کشت سیب‌زمینی تشویق می‌شدند.

- عوامل مؤثر بر رونق صادرات فرش به عنوان کالای جایگزین در دوره قاجار:

- ۱- رکود صنعت صادرات ابریشم

- ۲- کمبود طلا و نقره برای تأمین مالی واردات کالا از اروپا و سایر کشورها

• دلایل رشد تولید و صادرات فرش در دوران قاجار:

۱- ارزانی نیروی کار

۲- طرح و نقش‌های زیبا و متنوع

۳- هنرمندی و ظرافت بافندگان ایرانی

۴- تقاضای بازار جهانی

۵- سرمایه‌گذاری خارجی در تولید و تجارت

• نخستین مدرسه‌های جدید را مسیونرهای اروپایی در ایران تأسیس کردند.

• دارالفنون در واقع نخستین مدرسه عالی بود.

• هدف میرزا حسن رشديه از برپایی مراکز آموزشی جدید، فراهم آوردن شرایط برای سوادآموزی به فرزندان تمام قشرهای مختلف جامعه بود.

• بی‌بی خانم استرآبادی، مدرسه دوشیزگان را به منظور تحصیل دختران در تهران تأسیس کرد.

• مؤسس حوزه فلسفی تهران ← ملا عبدالله زُنوری

• نویسنده کتاب اسرارالحکم ← حاج ملا هادی سیزواری

• دلایل تحول نقاشی در عصر قاجار:

۱- وحدت سیاسی و استقرار امنیت

۲- حمایت پادشاهان و دربار

۳- ارتباط با غرب

• بناهای کارت‌پستالی: بناهایی که بسیاری از معماران به سفارش دربار و ثروتمندان با استفاده از برخی از عناصر معماری فرنگی و تلفیق آن با معماری ایرانی، می‌ساختند که در آنها عناصر و ویژگی‌های معماری ایرانی و اروپایی ترکیب شده بود.

• کاخ شمس‌العماره نمونه‌ای از بناهای کارت‌پستالی (معماری تلفیقی) و خانه بروجردی‌ها در کاشان نمونه‌ای از معماری سنتی است.

درس پنجم

- انقلاب مشروطه، جنبش سیاسی و اجتماعی قدرتمندی بود که در زمان مظفردالدین‌شاه به وقوع پیوست.
- آرمان و هدف انقلاب مشروطه این بود که آزادی و برابری را در کشور برقرار سازد و با تدوین و اجرای قانون اساسی و برپایی مجلس شورای ملی، حکومت مستبد، ناکارآمد و ناسالم قاجار را به حکومتی قانونمند و کارآمد تبدیل کند.
- زمینه‌ها و علل سیاسی انقلاب مشروطه در بُعد داخلی:
 - ۱- حکومت قاجار به سبب نداشتن تشکیلات منسجم و کارآمد اداری با مشکلات زیادی در اداره امور کشور مواجه بود.
 - ۲- رفتار مستبدانه شاه و زبردستان او که با بی‌عدالتی و دریافت مالیات‌های گوناگون از مردم همراه بود.
 - ۳- ناکام ماندن اقدام‌هایی که برخی از صدراعظم‌های نوگرا برای اصلاح روش کشورداری و نوسازی نهادهای حکومتی آغاز کرده بودند، باعث سرخوردگی بیشتر ایرانیان و ناخرسندی آنان از خاندان حاکم شد.
- زمینه‌ها و علل سیاسی انقلاب مشروطه در بُعد خارجی:
 - ۱- شکست‌های سیاسی و نظامی سنگین حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان، که منجر به جدایی سرزمین‌های پهناور، آباد و پرجمعیتی از خاک ایران در شمال و شرق کشور و گسترش نفوذ و دخالت بیگانگان شد، ضربه مهلکی به اعتبار و حیثیت آن حکومت وارد کرد.
 - ۲- وقتی ژاپن که کشوری آسیایی بود در جنگ با روسیه، به پیروزی رسید، حقارت و ضعف سلسله قاجار بیش از پیش آشکار شد؛ چون مردم ایران روسیه را کشوری شکست‌ناپذیر می‌دانستند.
- عوامل مؤثر بر ضعف و انحطاط اقتصادی ایران در دوره قاجار:
 - ۱- از دست رفتن مناطق حاصل‌خیز در عهدنامه‌های مختلف به خصوص معاهده‌های گلستان و ترکمانچای
 - ۲- اعطای حقوق ویژه تجاری و واگذاری امتیازات اقتصادی گوناگون به بیگانگان، به خصوص روسیه و انگلستان
- حکومت قاجار برای تأمین مخارج روزافزون خود به ویژه هزینه هنگفت سفر شاهان به اروپا، اقدامات زیر را انجام داد:
 - ۱- فروش مناصب حکومتی
 - ۲- بالا بردن مالیات‌ها
 - ۳- استقراض از روسیه و انگلستان
- زمینه‌ها و علل فکری و فرهنگی:
 - ۱- آموزه‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه دین اسلام
 - ۲- ترویج اندیشه‌های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی

- نویسندگان آثار انتقادی در دوران مشروطه
- ایرانیان فرنگ‌رفته، نخستین هستهٔ گروه موسوم به روشنفکران را تشکیل دادند.
- مهم‌ترین مصوبه‌های مهم اولین دورهٔ مجلس شورای ملی:
 - ۱- اصلاح نظام مالیاتی
 - ۲- لغو تیول‌داری یا نظام اجاره‌داری زمین‌های کشاورزی با حق دریافت مالیات
 - ۳- انتقال مالکیت زمین‌های دولتی از خزانهٔ شاهی به وزارت مالیه
 - ۴- کاهش بودجهٔ دربار شاهی
- نتایج و دستاوردهای مهم انقلاب مشروطه:
 - ۱- تشکیل مجلس شورای ملی
 - ۲- تشکیل هیئت وزیران به ریاست رئیس‌الوزرا (نخست‌وزیر)
 - ۳- تدوین و تصویب قانون اساسی
 - ۴- گسترش روزنامه و روزنامه‌نگاری
- قانون اساسی مشروطه که با عجله تدوین و به امضای مظفرالدین‌شاه رسیده بود، بیشتر به طرز کار مجلس شورای ملی مربوط می‌شد. به همین سبب، مُتَمِّمِ برای آن تدوین شد که مشتمل بر اصول اساسی دربارهٔ حقوق و تکالیف متقابل دولت و ملت بود و محمدعلی‌شاه، آن را تأیید کرد.
- بیشتر اصول قانون اساسی، از اصول قانون اساسی کشورهای فرانسه و بلژیک اقتباس شده بود.
- اصل دوم متمم قانون اساسی به پیشنهاد و اصرار شیخ فضل‌الله نوری به تصویب رسید.
- اصل دوم متمم قانون اساسی الزام می‌کرد که پنج نفر از مجتهدان طراز اول بر مصوبات مجلس شورای ملی نظارت کنند.
- دورهٔ استبداد صغیر: پس از به توپ بستن مجلس شورای ملی و انحلال مجلس، بار دیگر استبداد برقرار شد. این دوره که حدود یک سال طول کشید، به دورهٔ استبداد صغیر معروف است.
- مهم‌ترین شهرهایی که پس از کودتای محمدعلی‌شاه علیه مجلس قیام کردند:
 - ۱- شهر تبریز با هدایت انجمن ایالتی و به فرماندهی ستارخان و باقرخان
 - ۲- گیلان، با هدایت پیرم‌خان و یکی از زمین‌داران بزرگ به نام محمدولی‌خان تنکابنی (سپهدار)
 - ۳- مرکز ایران، بختیاری‌ها به فرماندهی علیقلی‌خان (سردار اسعد) و با کمک برادرش صمصام‌السلطنه، ایل‌خان بختیاری

- اقدامات مشروطه‌خواهان پس از فتح تهران:

- ۱- محمدعلی‌شاه از سلطنت برکنار و پسر خردسالش، احمد میرزا، به جانشینی او برگزیده شد.
- ۲- با تعیین مقررری برای شاه برکنار شده، به او اجازه دادند از کشور خارج شود.
- ۳- یک دولت موقت را برای اداره امور کشور انتخاب کردند.
- ۴- دادگاه ویژه‌ای برای محاکمه و مجازات مخالفان مشروطه تشکیل دادند.

- شهادت شیخ فضل‌الله نوری به دست مشروطه‌خواهان موجب گسترش اختلافات داخلی و یأس و سرخوردگی روحانیان موافق مشروطه شد.

- چالش‌ها و تنگناهای حکومت مشروطه:

- ۱- فرهنگ کهن استبدادی
- ۲- فقدان تشکیلات منظم و منسجم اداری و اقتصادی
- ۳- مداخله و فشار خارجی از سوی روسیه و انگلستان

- نمایندگان دومین دوره مجلس شورای ملی چاره رفع مشکلات اداری - مالی را در استخدام کارشناسان خارجی دیدند.
- از این رو، چندین کارشناس امور اداری - مالی به ریاست مورگان شوستر از کشور آمریکا و تعدادی کارشناس نظامی سوئدی برای تأسیس نیروی ژاندارمری به استخدام دولت ایران درآمدند.
- به دلیل دخالت و تهدید نظامی روسیه، دولت ایران مجبور شد به رغم مخالفت مجلس شورای ملی، کارشناسان آمریکایی را برکنار کند و به کشورشان بفرستد.

درس ششم

- زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول:
 - ۱- تداوم و گسترش استعمار
 - ۲- رشد اندیشه ملی‌گرایی
 - ۳- ظهور قدرتهای جدید
- عمده تحولات تاریخ جهان، به ویژه اروپا، در قرن ۱۹م متأثر از تأثیرات و پیامدهای انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی بود.
- چگونگی تأثیر انقلاب صنعتی بر گسترش سیاست‌های استعماری:

با وقوع انقلاب صنعتی و ساخت سلاح‌های پیشرفته مانند تفنگ، توپ و کشتی‌های جنگی، توان سیاسی - نظامی دولت‌های اروپایی و سیاست‌های استعماری آنان به طرز چشمگیری توسعه یافت. قدرت‌های استعمارگر، به ویژه انگلستان و فرانسه، با گسترش مستعمرات خود در قاره‌های آسیا، آفریقا، آمریکا و اقیانوسیه با یکدیگر به رقابت برخاستند.
- نمونه‌هایی از مبارزه مردم علیه استعمار در سرزمین‌های مستعمره:
 - ۱- قیام مهدیون در سودان به رهبری مهدی سودانی در مقابل انگلیس
 - ۲- مبارزات مردم الجزایر به فرماندهی امیر عبدالقادر بر ضد ارتش فرانسه
 - ۳- شورش سپاهیان هندی و مبارزات ضداستعماری گاندی در هندوستان
 - ۴- جنبش استقلال‌طلبانه مردم آمریکای لاتین به رهبری سیمون بولیوار
- در سده ۱۹م، دو جریان فکری ملی‌گرایی و آزادی‌خواهی در جوامع اروپایی زمینه‌ساز شکل‌گیری کشورهای و دولت‌های ملی جدیدی شد.
- در نیمه دوم قرن ۱۹م، ملی‌گرایان ایتالیایی به رهبری کاوور و گاریبالدی قیام کردند و با استفاده از رقابتی که میان اتریش و فرانسه وجود داشت، موفق شدند ایتالیا را متحد کنند و تحت حاکمیت حکومت ملی و مستقلی در آورند.
- تا میانه قرن ۱۹ سرزمین‌های آلمانی در اتحادیه‌ای موسوم به اتحادیه آلمانی در کنار هم قرار داشتند. ایالت پروس، پیشگام وحدت آلمان شد.
- ویلهم یکم فرمانروای پروس به کمک بیسمارک، مرد آهنین آن ایالت، سرزمین‌های آلمانی را متحد و امپراتوری آلمان را تأسیس کرد.
- اهداف آلمان از تشکیل اتحاد سه‌گانه (مثلث):
 - ۱- مقابله با تهدیدهای خارجی به ویژه خطر حمله فرانسه
 - ۲- پیشبرد سیاست‌های توسعه‌طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها
- اهداف فرانسه از تشکیل اتفاق سه‌گانه (مثلث):
 - ۱- خروج از انزوای سیاسی
 - ۲- پایان دادن به برتری جویی آلمان

- مهم‌ترین علل بروز جنگ جهانی اول:

- ۱- اختلافات مرزی و دشمنی شدید آلمان و فرانسه

- ۲- مسابقه تسلیحاتی

- ۳- رقابت بر سر مستعمرات

- ۴- اقدام برای توسعه نفوذ و دخالت در منطقه شبه‌جزیره بالکان

- در پی قتل ولیعهد اتریش و همسرش به دست یک صرب ملی‌گرا در شهر سارایوو مرکز بوسنی، اتریش به حکومت صربستان مستقل اعلان جنگ کرد و جنگ جهانی اول آغاز شد.

- ایتالیا در میانه جنگ از متحدین جدا شد و به متفقین پیوست.

- آمریکا ابتدا بی‌طرفی خود را در جنگ حفظ کرد، اما حمله پایپی زیردریایی‌های آلمانی به ناوگان آمریکا و غرق کردن کشتی‌های این کشور موجب آن شد که کنگره ایالات متحده به آلمان اعلان جنگ دهد.

- رهبر بلشویک‌های روسیه، لنین بود. او پیرو کارل مارکس فیلسوف آلمانی بود و با نظام سرمایه‌داری مخالف بود.

- سه شعار اساسی لنین:

- ۱- صلح، زمین، نان

- ۲- تسلط کارگران بر تولید

- ۳- همه قدرت از آن‌ها

- آثار و پیامدهای جنگ جهانی اول:

- ۱- پیمان صلح ورسای

- ۲- تشکیل جامعه ملل

- ۳- تلفات و خسارت‌های انسانی و اقتصادی

- پیمان صلح ورسای برای آلمان:

- ۱- مستعمرات آلمان میان متفقین تقسیم شد و بخش‌هایی از خاک این کشور به فرانسه و لهستان واگذار گردید.

- ۲- آلمانی‌ها ملزم به پرداخت غرامت به دولت‌های متفق و محدود نگه داشتن توان نظامی خود شدند.

- در جریان مذاکرات صلح ورسای، ویلسون، رئیس‌جمهوری آمریکا، پیشنهاد کرد که برای تأمین صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از جنگ، نهادی بین‌المللی با عنوان «جامعه ملل» تأسیس شود.

- به این ترتیب، جامعه ملل در شهر ژنو در سوئیس تشکیل شد.

- در جریان جنگ جهانی، با نزدیک شدن ارتش روسیه به تهران، شماری از ملیون، شامل برخی از نمایندگان مجلس شورای ملی، وزیران و شخصیت‌های مذهبی، به کرمانشاه مهاجرت نمودند و دولت موقت ملی را در آن شهر تأسیس کردند اما به دنبال شکست سپاه عثمانی از نیروهای متفقین، دولت موقت فروپاشید و اعضای آن پراکنده شدند.

- آثار و نتایج جنگ جهانی اول بر ایران:

- ۱- قحطی بزرگ و تلف شدن عدۀ زیادی از ایرانیان

- ۲- تزلزل و بی‌ثباتی دولت مرکزی

- ۳- تعطیلی مجلس شورای ملی

- ۴- تضعیف بیشتر نظام مشروطه

- انگلیسی‌ها پس از جنگ جهانی با هدف تحکیم نفوذ و سلطۀ پایدار خود و تأمین منافع درازمدتشان در ایران مغتنم شمردند و قرارداد ۱۹۱۹ را با دولت و ثوق‌الدوله منعقد کردند.

- آیت‌الله سید حسن مدرس یکی از جدی‌ترین این مخالفان بود.

درس هفتم

- دولت انگلستان برای دستیابی به اهداف خود، کودتای سیاه را توسط آبرون ساید و به کمک سیدضیاءالدین طباطبایی به اجرا درآورد.
- رضاخان برای رسیدن به قدرت، ابتدا پیشنهاد کرد به جای حکومت سلطنتی، نظام جمهوری برقرار شود.
- چگونگی به سلطنت رسیدن رضاخان:
 - ماده واحده‌ای به صورت طرح در مجلس شورای ملی مطرح شد که در آن، خلع قاجاریه از سلطنت و سپردن حکومت موقت به رضاخان خواسته شده بود.
 - در این ماده واحده، پیش‌بینی شده بود که پس از خلع قاجاریه، مجلس مؤسسان برای تغییر چند ماده از قانون اساسی تشکیل خواهد شد و تکلیف قطعی سلطنت را تعیین خواهد کرد.
 - سرانجام انتخابات مجلس مؤسسان برگزار گردید. مجلس مؤسسان با نطق رضاخان افتتاح گشت و پس از شش روز بحث و گفت‌وگو، رضاخان را به پادشاهی ایران انتخاب و سلطنت را در خانواده او موروثی اعلام کرد.
- **استعمار نو:** آغاز سلطنت پهلوی، که هم‌زمان با آن، دوره نوینی از غارت ایران به دست بیگانگان آغاز می‌شود که به «استعمار نو» شهرت دارد.
- اقدامات رضاشاه پس از رسیدن به سلطنت:
 - ۱- بازگشت به حکومت استبدادی
 - ۲- ایجاد ارتش منظم
 - ۳- احداث خط آهن سراسری
 - ۴- اسکان عشایر
 - ۵- یک شکل کردن لباس‌ها و کشف حجاب
- کارکردهای ارتش منظم ایران برای انگلستان:
 - ۱- تمرکز قدرت سیاسی در کشور
 - ۲- سرکوب قیام‌های مردمی
 - ۳- تأمین‌کننده اهداف نظامی انگلستان در مواقع ضروری
- راه‌آهنی که رضاشاه تأسیس کرد بندر ترکمن را به بندر شاهپور متصل می‌کرد. همین راه به مهم‌ترین مسیر ارتباطی متفقین در جنگ جهانی دوم تبدیل شد.
- هدف رضاشاه از اسکان اجباری عشایر، مهار کردن نیروی رزمی عشایر بود.
- نتیجه اسکان اجباری عشایر کاهش رونق دامداری کشور و نیازمندی در زمینه دام به بیگانه بود.
- اقدامات فرهنگی رضاشاه:

رضاشاه که تصور می‌کرد مهم‌ترین راه پیشرفت و توسعه کشور تقلید از غرب و اشاعه فرهنگ غربی است، پس از مسافرت به ترکیه و آشنایی با آتاتورک، رئیس‌جمهور آن کشور، به تقلید از او به مبارزه با همه سنت‌های اسلامی پرداخت. او در این راه حتی مأموران مخصوص در کوچه و خیابان شهر گماشت که وظیفه داشتند به زور چادر را از سر زنان بکشند.

- دلایل تبعید و قتل مدرس توسط رضاخان:

۱- وجود مدرس در تهران خطری جدی برای ادامه حکومت رضاشاه به حساب می‌آمد.

۲- رضاشاه می‌دانست که نمی‌تواند مدرس را مانند دیگر مخالفان، بدون توجه به عکس‌العمل مردم به راحتی از بین ببرد.

- هم‌زمان با آغاز سلطنت رضاشاه، انگلیسی‌ها تصمیم گرفتند با تقویت کشور آلمان که گرفتار مشکلات پس از جنگ جهانی اول بود، کمی از مشکلات اقتصادی آلمان بکاهند و با این همکاری، مانع از افتادن آلمانی‌ها به دام کمونیسم شوند.
- از نظر انگلیسی‌ها، در آن شرایط، بهترین راه کمک به آلمان این بود که انگلیسی‌ها به رؤسای کشورهای تحت سلطه خویش دستور دهند تا امکان فعالیت‌های تجاری و صنعتی آلمان را در این کشورها فراهم سازند؛ به همین دلیل، رضاشاه درهای کشور ایران را به روی سرمایه‌های آلمانی گشود.

درس هشتم

- مهم‌ترین مسائل و مشکلاتی که زمینه را برای جنگ جهانی دوم فراهم آورد:
 - ۱- صلح ناپایدار و ناخشنودی از قراردادهای صلح ورسای
 - ۲- ضعف جامعه ملل
 - ۳- بحران اقتصادی
 - ۴- ظهور حکومت‌های خودکامه تک‌حزبی و نظامی‌گرا
- علت‌های ضعف جامعه ملل:
 - ۱- فاقد قدرت کافی برای تحقق این هدف بود و تصمیماتش ضمانت اجرایی لازم را نداشت.
 - ۲- حضور نداشتن برخی از کشورها در این نهاد بین‌المللی
- آمریکا که خود پیشنهاد تأسیس جامعه ملل را داده بود، به عضویت آن در نیامد. شوروی نیز عضو این نهاد جهانی نشد. آلمان و ژاپن هم که عضویت داشتند، با خروج از آن موجب بی‌اعتباری بیشتر جامعه ملل شدند.
- آلمان در نخستین سال‌های پس از جنگ جهانی اول شرایط اقتصادی وخیمی داشت؛ زیرا علاوه بر خرابی‌های حاصل از جنگ، مستعمراتش را از دست داده و محکوم به پرداخت غرامت‌های سنگین شده بود.
- حکومت‌های خودکامه تک‌حزبی و نظامی در سال‌های بین دو جنگ جهانی:
 - ۱- استالین در شوروی
 - ۲- فاشیست‌ها در ایتالیا
 - ۳- هیتلر در آلمان
 - ۴- ژاپن
- پس از مرگ لتین، ژوزف استالین، دبیرکل حزب کمونیست، رقیب قدرتمند خود، تروتسکی را از سر راه برداشت و قدرت را در شوروی به دست گرفت.
- برنامه‌های حکومت استالین برای تحول در شوروی:
 - ۱- طرح اشتراکی کردن مزارع کشاورزی که با اعمال قدرت و خشونت بسیار آغاز شد.
 - ۲- برنامه صنعتی استالین با هدف صنعتی کردن سریع کشور که اساس آن بر تولید کالاهای سرمایه‌ای و سلاح‌های جنگی استوار بود.
- حکومت استالین در عرصه خارجی به دنبال گسترش مرزها و تسلط بر برخی کشورها و سرزمین‌های اروپای شرقی بود.
- در ایتالیا موسولینی که رهبر حزب فاشیست بود، به قدرت رسید و خود را دوچه به معنای رهبر نامید.

- فاشیست‌ها یک گروه ملی‌گرای افراطی بودند که قصد داشتند دولت تک‌حزبی قدرتمند و متمرکزی در ایتالیا ایجاد کنند. آنها برای آزادی و دموکراسی ارزشی قائل نبودند.
- موسولینی تا حدود زیادی به وعده‌های خود درباره کاهش بیکاری و تورم و پایان دادن به اعتصاب‌ها عمل کرد. به همین دلیل، تا زمانی که ایتالیا درگیر جنگ جهانی دوم نشده بود، مردم ایتالیا شیفته وی بودند و با رهبری او به خود می‌بالیدند.
- پس از جنگ جهانی اول، مردم آلمان از حکومت جمهوری کشورشان ناراضی بودند؛ به دلیل امضای پیمان تحقیرآمیز ورسای و گسترش رکود و بیکاری ناخشنود بودند.
- هیتلر رهبر حزب نازی بود که با شعار «آلمان بیدار شو» صدراعظم شد، نظام دیکتاتوری تک‌حزبی برقرار کرد و خود را پیشوا نامید.
- طرح‌های عمرانی و اقتصادی هیتلر که به بحران رکود و بیکاری پایان داد:
 - ۱- ساخت شبکه وسیعی از جاده‌ها و راه‌آهن
 - ۲- ایجاد مؤسسات عمومی
 - ۳- راه‌اندازی کارخانه‌های بزرگ به خصوص صنایع تسلیحاتی
- **انقلاب میجی:** ژاپنی‌ها در نیمه دوم قرن ۱۹م با عزم و اراده‌ای محکم به اصلاحات اساسی و اخذ تمدن جدید غربی اقدام کردند. به این دوره، انقلاب میجی می‌گویند.
- **عصر جنگ سرد:** با از میان رفتن دشمن مشترک، رقابت و بی‌اعتمادی شدیدی میان شوروی و کشورهای اقماری آن از یک سو، و آمریکا و کشورهای تحت حمایت آن از سوی دیگر درگرفت و تا سقوط دیوار برلین و فروپاشی نظام کمونیسم ادامه یافت. این دوره از تاریخ به عصر جنگ سرد معروف شده است.
- در دوران جنگ سرد، آمریکا و شوروی از راه‌های زیر به رویارویی پرداختند:
 - ۱- مسابقه‌های تسلیحاتی و علمی
 - ۲- برقراری اتحادها و پیمان‌های سیاسی - نظامی مانند ناتو و ورشو
 - ۳- جنگ تبلیغاتی شدید
 - ۴- رقابت‌های اقتصادی
- عوامل موثر بر رشد سریع اقتصادی و صنعتی کشورهای اروپای غربی و ژاپن در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم:
 - ۱- کار سخت
 - ۲- برنامه‌ریزی موثر و هوشمندانه
 - ۳- انجام دادن اصلاحات اجتماعی
 - ۴- دریافت کمک‌های اقتصادی از آمریکا
- در چین، پس از جنگ داخلی، کمونیست‌ها به رهبری مائو بر ملی‌گراها پیروز شدند.

درس نهم

- در زمان مظفردین‌شاه، امتیاز کشف و استخراج نفت و گاز در سراسر ایران به مدت ۶۰ سال به یک سرمایه‌دار انگلیسی به نام ویلیام ناکس داری واگذار گردید. بعدها رضاشاه امتیاز داری را یک‌طرفه لغو کرد اما قرارداد ۱۳۱۲ را با انگلیس امضا کرد.
- نخستین حلقهٔ چاه نفت در منطقهٔ مسجد سلیمان فوران کرد. پس از این، شرکت جدیدی به نام «شرکت نفت پارس و انگلیس» تشکیل شد که خط لوله‌ای از مسجدسلیمان تا آبادان کشید. دولت انگلستان ۵۱ درصد از سهام این شرکت را خرید.
- اقدامات محمدرضاشاه در ابتدای سلطنتش به منظور تحکیم جایگاه خودش:
 - ۱- هنگام ادای سوگند در مجلس شورای ملی سوگند خورد که مطابق قانون اساسی به عنوان یک پادشاه مشروطه، فقط سلطنت کند نه حکومت.
 - ۲- املاکی را که پدرش تصرف کرده بود، در اختیار دولت گذاشت تا آنها را به صاحبانشان بازگرداند.
 - ۳- به مراجع تقلید اطمینان داد که حجاب را محدود یا ممنوع نخواهد کرد.
- در فاصلهٔ سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲:
 - ۱- شاه فقط بر ارتش مسلط بود و نظارت و قدرت اداری و اجرایی کشور در اختیار مجلس شورای ملی و هیئت دولت بود.
 - ۲- اعیان و اشراف زمین‌دار و غیرزمین‌دار در مجلس، کابینه و در سطح محلی، قدرت و نفوذ زیادی داشتند.
 - ۳- مطبوعات و احزاب نیز به صورت گسترده و با شور و شوق فراوان فعالیت می‌کردند و نقش مؤثری در تحولات سیاسی و اجتماعی داشتند.
- نمایندگان مجلس شورای ملی (دورهٔ چهاردهم) به پیشنهاد دکتر محمد مصدق طرحی را به تصویب رساندند که دولت را از مذاکره و انعقاد قرارداد با کشورهای خارجی در خصوص نفت ایران بدون تأیید و تصویب مجلس منع می‌کرد. این مصوبه در حکم اتخاذ سیاست «موازنهٔ منفی» بود.
- سیاست موازنهٔ منفی و موازنهٔ مثبت:

موازنهٔ منفی به معنای ایستادگی در برابر امتیازخواهی دولت‌های سلطه‌جو بود و سیاست موازنهٔ مثبت، به معنای تسلیم شدن در برابر قدرت‌های بزرگ و اعطای امتیاز به آنها بود.
- احمد قوام (قوام‌السلطنه) نخست‌وزیر وقت، طی موافقت‌نامه‌ای امتیاز نفت شمال را به شوروی واگذار کرد. دلیل این واگذاری این بود که پس از پایان جنگ جهانی دوم، شوروی نمی‌خواست بدون گرفتن امتیاز، نیروهایش را از ایران خارج کند.
- پس از اعتراض به قرارداد نفت جنوب، مذاکراتی با شرکت نفت ایران و انگلیس انجام شد و قرارداد الحاقی گس-گلشایبان بسته شد که قرارداد ۱۳۱۲ را اندکی تعدیل کرد اما تأمین‌کنندهٔ منافع ملی ایرانیان نبود.
- از جمله علل مهم مخالفت با قرارداد الحاقی گس - گلشایبان این بود که این قرارداد علاوه بر نادیده گرفتن حقوق مادی مردم ایران، حاکمیت ملی و استقلال کشور را به نوعی نقض می‌کرد و به تسلط بیگانگان بر منابع و صنعت نفت مشروعیت می‌بخشید.
- سهبید حاجیعلی رزم‌آرا در مقام نخست‌وزیر از سیاست انگلستان جانب‌داری می‌کرد و با ملی شدن صنعت نفت به شدت مخالف بود. پس از اعدام انقلابی رزم‌آرا به دست خلیل طهماسبی یکی از اعضای فداییان اسلام، مهم‌ترین مانع بر سر راه ملی شدن صنعت نفت برداشته شد.

چند روز بعد از این اتفاق ابتدا مجلس شورای ملی و سپس مجلس سنا طرح ملی شدن صنعت نفت را تصویب کردند و جنبش ضداستعماری ملت ایران در گام نخست به پیروزی رسید.

- در اردیبهشت ۱۳۳۰ دکتر مصدق، نخست‌وزیر شد تا قانون ملی‌شدن نفت را به اجرا درآورد.

- مهم‌ترین اقدامات انگلستان برای جلوگیری از تصویب و اجرای قانون ملی شدن نفت:

- ۱- تحریک کارگران صنعت نفت به اعتصاب گسترده از طریق منع شرکت نفت ایران و انگلیس از پرداخت فوق‌العاده دستمزد آنان

- ۲- فرستادن کشتی‌های جنگی خود به خلیج فارس و بنادر ایران و تهدید نظامی

- ۳- طرح شکایت از ایران در مجامع بین‌المللی

- ۴- تهدید اقتصادی ایران با تعطیلی شعب بانک انگلیس، خارج کردن سرمایه‌های شرکت نفت و تحریم خرید نفت.

- در تیر ۱۳۳۱، مصدق برای کم کردن نفوذ و قدرت دربار و مقابله با کارشکنی‌های آن در اداره امور کشور، از محمدرضا شاه خواست که اختیار

وزارت جنگ و فرماندهی ارتش را به او بسپارد و چون شاه مخالفت کرد، از مقام خود استعفا نمود. شاه نیز احمد قوام را نخست‌وزیر کرد.

- پس از این رویداد آیت‌الله کاشانی اعلام جهاد کرد و به این ترتیب قیام ۳۰ تیر شکل گرفت.

- پس از این قیام، دکتر مصدق دوباره نخست‌وزیر شد و وزارت جنگ و فرماندهی نیروهای مسلح را در اختیار گرفت. هم‌چنین، شاه را از

برقراری ارتباط مستقیم با سفرای خارجی منع کرد.

- طراحی کودتای ۲۸ مرداد حاصل توافق آمریکا و انگلیس بود. براساس طرح مشترک آنها، ایجاد آشوب‌های خیابانی در ایران و به راه انداختن

جنگ روانی علیه مصدق در مطبوعات در دستور کار شبکه جاسوسی دو کشور قرار گرفت.

- طراحان کودتا از طریق اشرف پهلوی و ژنرال نورمن شوارتسکف آمریکایی، محمدرضا پهلوی را که در ابتدا در پذیرش کودتا مردد بود، متقاعد

کردند که با کودتا موافقت کند.

- در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ واحدهایی از ارتش به فرماندهی فضل‌الله زاهدی و با پشتیبانی سازماندهی‌شده گروه‌هایی از طرفداران شاه و دربار علیه

دولت دکتر مصدق اقدام به کودتا کردند. پس از موفقیت کودتا، زاهدی نخست‌وزیر شد. و اعلام حکومت نظامی کرد.

- پس از کودتا، ایران با کنسرسیومی از کشورهای خارجی به مدت ۲۵ سال برای نفت ایران قرارداد بست.

درس دهم

- زمینه‌های شکل‌گیری نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره):
 - ۱- شرایط سیاسی- اجتماعی سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد
 - ۲- سرکوب مخالفان
 - ۳- نادیده گرفتن اصول قانون اساسی توسط محمدرضا شاه
 - ۴- نفوذ و مداخله روزافزون آمریکا در ایران

- برنامه‌های پیشنهادی آمریکا برای ایران با هدف تسلط بر ایران، تقویت حکومت پهلوی و مقابله با نفوذ شوروی در ایران:
 - ۱- پیوستن ایران به پیمان بغداد (سنتو)
 - ۲- تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک)
 - ۳- اعطای کمک‌های نظامی و مالی به ایران
 - ۴- اجرای بعضی اصلاحات در کشور

- نخستین مرحله برنامه‌های اصلاحی با عنوان اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۰، در زمان نخست‌وزیری علی امینی آغاز شد.

- اصلاحات آمریکایی در ایران:

- ۱- تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی
- ۲- اصول شش‌گانه انقلاب سفید

- رقابت شاه و علی امینی، نخست‌وزیر وقت، سرانجام به برکناری امینی انجامید و پس از او امیراسدالله علم، که مورد اعتماد شاه بود، نخست‌وزیر و مأمور اجرای اصلاحات شد.

- دولت علم قانون انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی را اصلاح کرد:

- ۱- برداشتن دو قید مسلمان بودن و مرد بودن از شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان
- ۲- حذف قید سوگند خوردن به قرآن مجید و تبدیل آن به سوگند خوردن به کتاب آسمانی

- هم‌چنین اصول شش‌گانه‌ای به نام انقلاب سفید به تصویب رسید و به همه‌پرسی گذاشته شد. ای همه‌پرسی توسط امام و بیشتر مراجع دینی تحریم شد.

- اولین مرحله فعالیت سیاسی و مبارزه امام خمینی با اعتراض به تصویب نامه انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی آغاز شد. از دیدگاه امام، این تصویب‌نامه موجب تضعیف اسلام و افزایش حضور بهائیان در حکومت می‌شد. ایشان با مخالفت با این مصوبه، دولت را مجبور به لغو آن کرد.

- پس از حمله مأموران به مدرسه فیضیه، امام خمینی در سخنرانی خود خطاب به شاه، او را به طور مستقیم سرزنش کرد و تقیه و سکوت در مقابل ظلم حکومت را حرام دانست.

- قیام ۱۵ خرداد:
 - در آستانه محرم ۱۳۴۲ ش امام خمینی به سخنرانان مذهبی سفارش کردند که در مراسم مختلف، خطر اسرائیل را برای مردم توضیح دهند.
 - امام خمینی طی نطقی در عصر عاشورا در قم، شخص شاه را مخاطب قرار دادند و از تسلط آمریکا و اسرائیل بر حکومت پهلوی پرده برداشتند. این سخنرانی باعث خشم رژیم و دستگیری و انتقال امام به تهران شد. خبر دستگیری امام، مردم و روحانیون و مراجع را به واکنش واداشت. اعتراضات زیادی در شهرهای مختلف ایران برپا شد؛ مردم در قم، تهران و ورامین به خاک و خون کشیده شدند و به دنبال آن عده-ای از مبارزان، زندانی، اعدام و یا تبعید شدند.
- نتایج قیام ۱۵ خرداد:
 - ۱- هدف مبارزه تغییرکرد و سرنگونی رژیم پهلوی هدف نهایی مبارزان شد.
 - ۲- حضور امام خمینی در صحنه مبارزه موجب شد بسیاری از روحانیون به مبارزات سیاسی روی بیاورند.
 - ۳- علاوه بر روحانیون و دانشگاهیان، اقشار دیگری از جامعه نیز به جمع مبارزان پیوستند.
 - ۴- رهبری امام خمینی به عنوان مرجع دینی برجسته‌تر شد و مبارزان به نقش و قدرت مذهب در این زمینه توجه بیشتری نشان دادند.
- بر اساس توافق‌نامه بین‌المللی وین، مأموران سیاسی یک کشور در کشور دیگر از مصونیت سیاسی و قضایی برخوردارند.
- با تصویب قانون کاپیتولاسیون، مستشاران نظامی آمریکا و خانواده‌های آنان نیز در ایران از مصونیت سیاسی و قضایی برخوردار شدند.
- در پی مخالفت امام خمینی با قانون کاپیتولاسیون، حکومت ایشان را در قم دستگیر و به کشور ترکیه تبعید کرد.
- اقدامات نمایی حکومت پهلوی در زمان نخست‌وزیری امیرعباس هویدا:
 - ۱- برگزاری جشن تاج‌گذاری و جشن‌های دوهزار و پانصد ساله شاهنشاهی
 - ۲- منحل کردن احزاب موجود و ایجاد حزبی واحد به نام حزب رستاخیز
 - ۳- جایگزینی تاریخ شاهنشاهی به جای تاریخ هجری شمسی
- اقدام فرهنگی رژیم پهلوی: ایجاد تقابل مصنوعی میان فرهنگ ایرانی و فرهنگ اسلامی و جایگزینی تاریخ هجری شمسی با تاریخ شاهنشاهی
- مبارزه فرهنگی: مبارزه فرهنگی با اتکا بر آگاهی دادن به مردم و تبلیغ و ترویج باورهای دینی به همراه روشنگری علیه اقدامات رژیم پهلوی صورت می‌گرفت.
- روحانیون، معلمان، استادان دانشگاه، دانشجویان و دانش‌آموزان در عرصه مبارزه فرهنگی با رژیم فعالیت می‌کردند و در مساجد، حسینیه‌ها و مدارس و دانشگاه‌ها به ترویج فرهنگ دینی مشغول بودند.
- معروف‌ترین گروه‌های مبارزه مسلحانه در دوران پهلوی:
 - ۱- هیئت‌های مؤتلفه اسلامی
 - ۲- حزب ملل اسلامی
 - ۳- سازمان مجاهدین خلق
 - ۴- سازمان چریک‌های فدایی خلق
- حسنعلی منصور، نخست‌وزیر وقت توسط محمد بخارایی از اعضای گروه هیئت‌های مؤتلفه اسلامی ترور شد.

- گروهی از جوانان عضو نهضت آزادی بعد از قیام ۱۵ خرداد فعالیت سیاسی را کنار گذاشتند و به جنگ مسلحانه روی آوردند. این گروه، سازمان مجاهدین خلق را به وجود آوردند. آنها در آغاز تفکر اسلامی داشتند ولی به مرور زمان دچار انحراف فکری شدند و به مارکسیسم تمایل پیدا کردند.
- در سال ۱۳۵۵ کارتر، رئیس‌جمهور آمریکا برای کاهش تنفر عمومی از سیاست‌های آمریکا به شعار دفاع از حقوق بشر متوسل شد.
- او از شاه خواست به تبعیت از سیاست فضای باز آمریکایی، اوضاع عمومی زندانیان را بهبود بخشد، شکنجه زندانیان را کاهش دهد و به مطبوعات اجازه دهد به طور ملایم و محدود از دولت انتقاد کنند.
- شاه در پاسخ مساعد به خواسته‌های آمریکا و برای ایجاد فضای باز سیاسی، هویدا را برکنار و جمشید آموزگار را به نخست‌وزیری منصوب کرد.
- در سال ۱۳۵۶، دو چهره محبوب یعنی دکتر علی شریعتی و سید مصطفی خمینی به طور مشکوکی از دنیا رفتند.
- در دی ۱۳۵۶ مقاله توهین‌آمیزی علیه امام خمینی در روزنامه اطلاعات منتشر شد. به دنبال انتشار این مقاله، مردم قم قیام کردند اما مأموران حکومتی آنها را به خاک و خون کشیدند. در چهل شهیدای قم، مردم تبریز به پا خاستند که این اجتماع نیز با یورش نیروهای حکومت مواجه شد و تعدادی شهید یا مجروح شدند.
- با گسترش قیام، جمشید آموزگار در مرداد ۱۳۵۷ در اصفهان حکومت نظامی برقرار کرد اما این تدبیر ثمری نداشت؛ در نتیجه، شاه آموزگار را برکنار کرد و جعفر شریف‌امامی را با شعار «آشتی ملی» به نخست‌وزیری گماشت.
- قیام ۱۷ شهریور: حکومت پهلوی برای جلوگیری از ادامه تظاهرات و اعتراضات در روز جمعه ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ در تهران و چند شهر دیگر حکومت نظامی برقرار کرد. مردم تهران بی‌توجه به هشدارهای رژیم در میدان شهدا (ژاله سابق) تجمع کردند. حکومت پهلوی مردم را به گلوله بست و جمع زیادی از آنان را به شهادت رساند.
- دو نتیجه مهم اقامت چند ماهه امام در فرانسه برای انقلاب:
 - ۱- ایشان با استفاده از امکانات تبلیغی، مصاحبه و سخنرانی جنایات حکومت پهلوی را افشا می‌کردند.
 - ۲- امکان ملاقات مبارزان با رهبری انقلاب فراهم آمد و پیام‌های امام با شتاب بیشتری در ایران منتشر شد.
- شاه پس از سرکوب تظاهرات دانشجویان و دانش‌آموزان در مقابل دانشگاه تهران (۱۳ آبان)، ارتشبد غلامرضا ازهاری را جانشین شریف‌امامی کرد تا وی با برقرار کردن حکومت نظامی از سرعت حرکت انقلاب بکاهد.
- تظاهرات عظیم تاسوعا و عاشورای ۱۳۵۷ دولت آمریکا را به سه نتیجه رساند:
 - ۱- روی کار آوردن دولت نظامی ازهاری نتیجه‌ای نداشته است
 - ۲- مردم ایران متحد و در اطاعت از رهبر خود مصمم و جدی هستند
 - ۳- آمریکا برای حفظ منافع خود در ایران باید به فکر مهرة دیگری غیر از محمدرضا شاه باشد.

- شاه در نیمه دی ۱۳۵۷ در حالی که تصمیم به خروج از ایران گرفته بود، به دستور آمریکایی‌ها و برای جلوگیری از پیروزی انقلاب اسلامی، شاپور بختیار را، که قبلاً عضو جبهه ملی و از مخالفان رژیم بود، نخست‌وزیر خود کرد.
- امام خمینی در ۲۳ دی با ارسال پیامی تشکیل شورای انقلاب را به اطلاع مردم رساندند.
- در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ رهبر انقلاب در میان استقبال بی‌نظیر مردم وارد ایران شدند.
- در ۱۵ بهمن به پیشنهاد شورای انقلاب، مهندس مهدی بازرگان را به عنوان نخست‌وزیر دولت موقت انقلابی معرفی شد.
- با حمله نیروهای گارد شاهنشاهی به افراد نیروی هوایی که به انقلاب پیوسته بودند (۲۰ بهمن)، تهران به شهری نظامی مبدل شد.
- حکومت پهلوی قصد داشت در شب ۲۲ بهمن حکومت نظامی برقرار کند؛ سپس، به کمک نظامیان وابسته به خود و با نظارت ژنرال هایزر آمریکایی، کودتایی نظامی ترتیب دهد و رهبر انقلاب و اعضای شورای انقلاب را دستگیر و انقلاب را سرکوب کند اما موفق نشد.

درس یازدهم

● مهم‌ترین کارهایی که برای استقرار نظام جمهوری اسلامی انجام شد:

۱- برگزاری همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی جدید

۲- تدوین قانون اساسی

۳- شکل‌گیری هیئت دولت براساس قانون اساسی جدید

۴- تأسیس نهادهای انقلابی

● در زمان تدوین قانون اساسی، دانشجویان موسوم به پیرو خط امام در ۱۳ آبان ۱۳۵۸ سفارت آمریکا را در تهران تسخیر کردند.

● آنان علت این اقدام را تداوم دشمنی‌ها و توطئه‌های دولت آمریکا علیه انقلاب اسلامی و دخالت در امور داخلی ایران از جمله اجازه ورود به

محمدرضا شاه پهلوی برای سفر به آن کشور اعلام کردند.

● امام خمینی این اقدام دانشجویان را تأیید کرد و آن را انقلاب دوم خواند. مجلس خبرگان قانون اساسی نیز حمایت کرد.

● اما مهندس بازرگان و اعضای کابینه او که با این اقدام موافق نبودند، استعفا کردند.

● ابوالحسن بنی‌صدر به عنوان نخستین رئیس‌جمهوری اسلامی ایران انتخاب گردید. با فاصله کوتاهی انتخابات مجلس شورای اسلامی نیز

برگزار شد. پس از شروع به کار مجلس شورای اسلامی، ابتدا محمدعلی رجایی به عنوان نخست‌وزیر معرفی گردید و سپس وزرای معرفی شده

توسط او از مجلس شورای اسلامی رأی اعتماد گرفتند؛ دولت دائم بر سر کار آمد و مدیریت امور کشور را از شورای انقلاب تحویل گرفت.

● چند نمونه از نهادهای انقلابی:

۱- کمیته انقلاب اسلامی؛

وظیفه حفظ نظم و امنیت و دستگیری سران جنایتکار رژیم پهلوی

۲- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛

وظیفه پاسداری از آرمان‌ها و دستاوردهای انقلاب

۳- جهاد سازندگی؛

برای عمران، آبادانی و رفع فقر و محرومیت از روستاها

۴- کمیته امداد امام خمینی؛

برای حمایت از محرومان و مستضعفان

۵- نهضت سوادآموزی؛

با هدف ترویج فرهنگ سوادآموزی و کاهش و رفع بی‌سوادی

۶- بنیاد شهید

۷- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

۸- بسیج مستضعفان

۹- دادگاه‌ها و دادسراهای انقلاب اسلامی؛ برای رسیدگی به پرونده مقامات و مأموران رژیم سابق

● در بُعد آیینی و مناسکی نیز اولین نماز جمعه به امامت آیت‌الله طالقانی در تهران و سپس به تدریج در سایر شهرستان‌ها اقامه گردید.

● مهم‌ترین توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان داخلی و خارجی علیه جمهوری اسلامی ایران:

۱- ایجاد آشوب و ناامنی

۲- ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی

۳- حمله نظامی آمریکا به طیس

۴- طراحی کودتا

- مدت کوتاهی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، گروهک تروریستی فرقان برخی از شخصیت‌های برجسته انقلابی مانند سپهبد ولی‌الله قزنی، آیت‌الله مطهری، دکتر مفتاح، حاج مهدی عراقی و آیت‌الله قاضی طباطبایی را به شهادت رساند و به جان حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی و آیت‌الله ربانی شیرازی سوءقصد کرد.
 - پس از دستگیری اعضای گروه فرقان، سازمان مجاهدین خلق (منافقین) ترور را شروع کردند و عده زیادی از مسئولان و شمار کثیری از مردم عادی را در کوچه و بازار به شهادت رساندند.
 - پس از تسخیر سفارت آمریکا در تهران، آمریکا با طراحی یک عملیات پیچیده نظامی، اقدام به پیاده کردن نیروهای ویژه خود در صحرای طبرس کرد. مأموریت این گروه زبده نظامی، تسخیر چند مرکز در تهران و خارج کردن آمریکاییان بازداشتی از ایران بود.
- کودتاها:**
- در تیر ۱۳۵۹، تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار شاپور بختیار، موسوم به «سازمان نقاب» با پشتیبانی سازمان جاسوسی آمریکا (سیا) و حکومت بعثی عراق کودتایی را طراحی کردند. کودتاچیان می‌خواستند با استفاده از امکانات نظامی پایگاه هوایی شهید نوژه همدان، محل سکونت امام و برخی مراکز مهم در پایتخت را بمباران و نظام جمهوری اسلامی را ساقط کنند اما این توطئه کشف و خنثی شد.
 - حزب توده نیز که به نفع حکومت شوروی در ایران جاسوسی می‌کرد، در سال ۱۳۶۰ ش. قصد کودتا داشت که این توطئه نیز کشف و سران آن دستگیر شدند.
 - رفتارهای بنی‌صدر که باعث عزل و خلع او شد:
 - ۱- از پذیرش محمدعلی رجایی، چهره انقلابی و مورد اعتماد امام و مردم، برای نخست‌وزیری امتناع می‌ورزید.
 - ۲- با اختلاف‌افکنی میان مسئولان و نهادهای نظام، روزبه‌روز از خط امام فاصله گرفت و به گروه‌های منحرف و معاند، مانند سازمان مجاهدین خلق، نزدیک شد.
 - ۳- با شروع جنگ تحمیلی نیز نیروهای سپاه پاسداران را در تنگنای مالی و تسلیحاتی قرار داد و زمینه سقوط خرمشهر را فراهم آورد.
 - با خلع بنی‌صدر، محمدعلی رجایی در دومین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری پیروز شد و محمدجواد باهنر را مأمور تشکیل کابینه کرد.
 - پس از شهادت رئیس‌جمهور رجایی و نخست‌وزیر باهنر، مجلس شورای اسلامی آیت‌الله مهدوی کنی را به ریاست هیئت دولت برگزید.
 - مردم در انتخابات سومین دوره ریاست‌جمهوری آیت‌الله سید علی خامنه‌ای را به ریاست جمهوری اسلامی برگزیدند. ایشان نیز میرحسین موسوی را برای تصدی منصب نخست‌وزیری به مجلس شورای اسلامی معرفی کرد.
 - با بروز اختلاف بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان، به فرمان امام، مجمع تشخیص مصلحت، مرکب از مسئولان عالی رتبه کشور و صاحب‌نظران برجسته، تشکیل شد تا به اختلافات میان مجلس و شورای نگهبان رسیدگی کند.
 - پس از رحلت امام خمینی، مجلس خبرگان رهبری با اکثریت قریب به اتفاق آرا، آیت‌الله خامنه‌ای را به دلیل داشتن شرایط و ویژگی‌های مندرج در اصل ۱۰۹ قانون اساسی به مقام رهبری برگزید.

- آثار و نتایج رهبری امام راحل در زمان جنگ:
 - ۱- تبعیت کامل مردم و مسئولان از فرامین امام در روند جنگ
 - ۲- تقویت انگیزه جهاد و روحیه شهادت‌طلبی در میان جوانان ایرانی
 - ۳- اتحاد میان نیروهای مسلح و تقویت روحیه فرماندهان و رزمندگان
 - ۴- اولویت یافتن مسئله جنگ برای مردم و مسئولان

- نقش مردم ایران در طول دفاع مقدس :
 - ۱- حضور مستقیم در خط مقدم جبهه و نبرد با دشمن متجاوز
 - ۲- مشارکت در تأمین بخشی از هزینه‌های مادی جنگ از طریق کمک‌های داوطلبانه، به ویژه تهیه و تدارک پوشاک و خوراک برای رزمندگان

- سه گروه شاخص نیروهای مردمی در جبهه‌های جنگ:
 - ۱- گروه جنگ‌های نامنظم شهید مصطفی چمران که در سال دوم جنگ به سپاه پاسداران پیوست
 - ۲- نیروهای بسیج که در قالب یگان‌های رزمی سپاه وارد صحنه نبرد شدند
 - ۳- جهادگران جهاد سازندگی که برای اقدامات متنوع مهندسی و مهندسی رزمی و ساخت مواضع و زدن خاکریز به جبهه‌ها رفتند

- مهم‌ترین خدمات زنان ایرانی در دفاع مقدس:
 - ۱- حضور در خط مقدم جبهه در سال‌های اول جنگ
 - ۲- تشویق برادران، همسران و فرزندان خویش برای حضور در جبهه
 - ۳- تهیه و آماده‌سازی خوراک و پوشاک رزمندگان
 - ۴- پرستاری از رزمندگان مجروح در بیمارستان‌ها
 - ۵- پاسداری از حریم خانواده در غیاب همسران رزمنده

- در قطعنامه آتش‌بس (۵۹۸) برای نخستین بار پس از شروع جنگ تحمیلی، به دو خواسته ایران، یعنی عقب‌نشینی به مرزها و تعیین متجاوز، توجه شده بود.

درس دوازدهم

- کشور کنونی عراق پس از جنگ جهانی اول و تجزیهٔ امپراتوری عثمانی، تحت قیمومیت انگلستان شکل گرفت.
- در سال ۱۳۵۴ش ایران و عراق برای پایان دادن به اختلافات مرزی و رفع مناقشه بر سر اروندرود، قراردادی را با میانجی‌گری دولت الجزایر امضا کردند.
- مهم‌ترین انگیزهٔ صدام برای هجوم نظامی به ایران و هدف‌های او از این هجوم:
 - ۱- حاکمیت بر آبراه مهم اروندرود، دسترسی و تسلط بر خلیج فارس و جدایی جزایر سه‌گانهٔ ابوموسی، تنب کوچک و بزرگ و استان خوزستان از ایران
 - ۲- تضعیف و نابودی انقلاب اسلامی و جلوگیری از انتشار افکار انقلابی در میان مردم عراق و مسلمانان سایر کشورها
 - ۳- رسیدن به رهبری جهان عرب و ایفای نقش ژاندارمی در منطقه
- نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی از نخستین ساعت‌های شروع جنگ وارد عمل شد و ضربهٔ مهلکی به رژیم صدام وارد آورد.
- در جبههٔ زمینی نیز رزمندگان ارتش، سپاه پاسداران و ژاندارمری به همراه مردم شهرها و روستاهای مرزی، عشایر و نیروهای ستاد جنگ‌های نامنظم، که شهید مصطفی چمران آنها را فرماندهی می‌کرد، با دشمن مقابله کردند و پیشروی نیروهای عراقی را متوقف و یا کند کردند.
- نیروی دریایی ارتش نیز در نخستین ماه‌های جنگ، با پشتیبانی نیروی هوایی در عملیاتی موسوم به «مروارید» با رشادت تمام، اسکله‌های عراق را منهدم و نیروی دریایی صدام را نابود کرد.
- امام خمینی به عنوان فرماندهٔ کل قوا، ابتدا فرمان شکستن محاصرهٔ آبادان را صادر کردند؛ به این ترتیب، نیروهای ارتشی، سپاهی و بسیجی در عملیاتی برق‌آسا، آبادان را از محاصرهٔ نیروهای صدام نجات دادند.
- رزمندگان ایران سپس در چندین عملیات که مهم‌ترین آنها فتح‌المبین و بیت‌المقدس بودند، صدها کیلومترمربع از خاک ایران را از اشغال ارتش بعثی آزاد کردند.
- در عملیات بیت‌المقدس (سوم خرداد ۱۳۶۱)، خونین‌شهر (خرمشهر) از اسارت دشمن آزاد شد. رهایی خرمشهر علاوه بر تقویت وحدت ملی در داخل کشور، ابتکار عمل را در جنگ به ایران داد.
- مهم‌ترین جنایت‌های جنگی حکومت بعثی عراق:
 - ۱- بمباران شیمیایی شهر سردشت در استان کردستان
 - ۲- روستای زرده از توابع شهرستان دالاهو در استان کرمانشاه
 - ۳- شهر حلبچه در کردستان عراق
- تدابیر رهبری امام خمینی در دفاع مقدس:
 - ۱- اهتمام بر تقویت بنیهٔ دفاعی
 - ۲- حمایت از بالابردن کیفیت و کمیت امکانات و تجهیزات نظامی و تأمین بودجه‌های جنگ
 - ۳- ایجاد تحول در روح و روان جوانان ایرانی